

PAPP SÁNDOR

„Költ Zildicse hónapban azaz júliusban”.
*A fordításban fennmaradt vagy nem törökül írt
oszmán okmányok dátumaihoz*¹

A jelen tanulmány egy jelentéktelennek tűnő, ámde nagyon is fontos kérdést kíván érinteni: a nem törökül fennmaradt oszmán oklevelek datálásának kérdését. Az események értelmezésének, megközelítésének logikus módja az, hogy felismerjük az ok és okozat összefüggéseit, így aztán elkerülhetetlen a pontos kronológiai rend kialakítása is. Ehhez azonban óhatatlanul vissza kell nyúlnunk a már kiadott vagy csak a levéltári kutatásaink során feltárt okmányok dátumainak meghatározásához. Mint alább látszik, a muzulmán időszámítás nem a latin alapokon álló keresztény rendszerhez köthető. Az európai „Körtanok” régóta ismertettek néhány módszert, többnyire átszámítási képleteket. Jelenleg táblázatok alapján, illetve számítógépeken működő programok segítségével oldjuk fel a muzulmán dátumokat.²

¹ Az alábbi tanulmánnyal volt tanáromnak és főnökömnek, Szegfű Lászlónak szeretnék tisztelegni. Hallgató koromban a középkori magyar történelmi előadásokon és szemináriumokon egy életre megtanultam tőle, hogy a történelmi munkák okfejtései bármily világosak és logikusak, a történésznek örök kételkedőnek kell lenni, sohasem spórolhatja meg, hogy vissza ne nyúljon az eredeti forrásokhoz. Minden munkát erre a biztos alapra kell állítani, s ha a fundamentum szilárd, akkor arra építhetjük a továbbiakat. A történelmi kútfőkhöz fűződő forrástisztelet és ragaszkodás serkentett arra, hogy én is erre a mostanság kicsit háttérbe szorult kutatási módszertanra támaszkodva építsem fel tanulmányaimat. Azt tanultam – elfogadva az elmélet fontosságát –, hogy ne a prekoncepciót erőltessem, hanem hagyjam magam a források által vezetni. Ezt a szigorú vezérelvet először Szegfű Lászlótól hallottam és tanultam meg örök időkre.

² Unat, Faik Reşit: *Hicri tarihleri milâdi tarihine çevirme kılavuzu*. Ankara, 1984^s.; Jelenleg a több kötetes táblázatokat használják Törökországban, amelyekből mechanikusan kiolvasható a muzulmán dátum keresztény megfelelője, vagy fordítva.

A címben jelzett időmeghatározás, vagyis a muzulmán és a keresztény dátumok egy oklevélben való párhuzamos, egymást kiegészítő, magyarázó használata igen sokszor felbukkan magyar fordításban fennmaradt oszmán-török okleveleken. Feltűnő azonban, hogy a 19. század nagymérvű forráskiadásai idején az ilyen típusú dátumokat meg sem kísérelték feloldani a feldolgozók, hanem elfogadták, hogy a keresztény hónap pontosan utal az esemény idejére. A dátum rekonstruálásához a megadott napot hozzáillesztették a hónaphoz, az évet pedig a Hidzsra szerinti időpontok átszámításához használatos valamelyik táblázat vagy képlet alkalmazásával adták meg. Ezek alapján felmerülhet, hogy a fenti módszer maga a dátum rekonstruálása, ez azonban nem így van. Mint alább látni lehet, a magyarul olvasható török okmányok némelyikén olyan módon keveredik a keresztény és a muzulmán időmegjelölés, hogy a lehetséges változatok és a feloldási javaslatok közül érdemes néhányra felhívni a figyelmet.

Az idő, mint megragadható, számokkal kifejezhető tényező, a történelem kezdetétől nagyon izgatta az emberiséget. Nem véletlen, hogy minden nagyobb kultúra azzal az igénnyel lépett elő, hogy az elfolyó időnek a saját céljaira jól kialakított kereteket, formákat szabjon. Minél bonyolultabbá és bürokratikusabbá vált egy állam, annál fontosabb volt, hogy egységes időszámítást használva az idővel is magához láncolja az alatta lévőket.

Maguk az oszmánok is komolyan érdeklődtek a különféle időszámítások iránt. A legtöbbet forgatott és több másolatban is fennmaradt, illetve tovább folytatott mű a Háddzsi Halifének vagy Kjátib Cselebinek is nevezett Musztafa bin Abdullahtól származik. A mű ismerteti a legfontosabb időszámítási rendszereket, és egy világtörténeti kronológiát ad a teremtéstől kezdve. Külön kiemelendő, hogy táblázatokba rendezve felsorolja a szultánok, nagyvezírek és egyéb tisztségviselők tevékenységének az idejét, fontos segédanyagot jelentve a történészeknek.³

Amikor a magyar állam rendszeres kapcsolatba került az Oszmán Birodalommal, nemcsak egy másik politikai és gazdasági rendszerrel találta magát szemben, hanem azzal a kérdéssel is meg kellett birkóznia, hogy az „össellen-sége” egy másik valláshoz s egy teljesen eltérő kulturális régióhoz tartozott.

³ Mustafa bin Abdullah (Hacci Halife): *Takvimü t-tevârih. Kostantiniye*, 1146 (AH); A bevezetés fordítását kiadta Diez, Heinrich Friedrich, von: *Denkwürdigkeiten von Asien II.* Berlin und Halle, 1815. 375–398.

Bár a történelmi könyvek lapjairól leginkább az állandóan folyó ádáz háborúk képe bontakozik ki szemünk előtt, a valóságban hosszabb-rövidebb békeévek is következtek. Elképzelhetetlen volt, hogy a két egymásnak feszülő világszemlélet a fegyver mellett a diplomácia módszereit ne aknázza ki a győzelem érdekében.⁴ Az egymással szomszédságba került helyőrségek, illetve magasabb helyi tisztviselők szinte napi levelező kontaktusba kerültek egymással. A kényszerű egymás mellett élés megteremtette a két eltérő kultúra között a kapcsolatkeresést. Az Oszmán Birodalom nem velünk, magyarokkal került először kapcsolatba, mint nem azonos vallású néppel. Sőt, rövid hódító sikersorozata során az európai hadszíntéren csak tőle eltérő vallású ortodox keresztényekkel küzdött, majd legyőzésük után betagoalta őket a birodalmába.

Az oszmán állam egy sajátos konglomerátum volt, amely a lavinához hasonlóan mindig a külső felületével – jelen esetben a frissen legyőzötteken keresztül – találkozott a külvilággal. Ez azt is eredményezte, hogy a szultánok udvarában igen nagy számban fordultak meg az alávetett népek fiai közül olyanok, akik hamarosan urat és többnyire vallást cserélve szolgálták új hazájuk érdekeit. Ez a gyakorlat a nyugati államokkal kialakított diplomáciai kapcsolatokat annyiban befolyásolta, hogy a legyőzöttek nyelve, írásbelisége átmenetileg megkönnyítette a keresztényekkel való érintkezést. Az oszmán állam az őt megelőző szeldszuk eredetű anatóliai bégségek (pl. Ajdin, Mentese stb.) gyakorlatát követve vagy a Mediterráneumban „*lingua franca*”-nak számító olaszt, de ennél sokkal gyakrabban a görög népi változatát, a *koinét* használta a levelezés és a nemzetközi kapcsolattartás eszközeként. Nyugat felé törve és bekebelezve Szerbiát eljutott az oszmán állam a magyar határokig. Sajnos a 14–15. század fordulójától induló magyar balkáni diplomácia korpusza nagyon hiányosan, s csak latin nyelven (eredetiben vagy fordításban) maradt meg. Nagyon kevés ellenpéldaként szerepel egy szerb nyelven megmaradt török-magyar békeszerződés 1495-ből.⁵ Emellett

⁴ Papp Sándor: *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*. Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 37–90. METEM és Historia Ecclesiastica Hungarica

⁵ Čorović, V.: Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid und dem König Ladislaus II. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* XC (1937) p. 52–59.

néhány egyértelmű adat arra utal, hogy a korai oszmán-magyar diplomáciai kapcsolattartás részben szerbül folyhatott. A délszláv nyelv használata a levelezésben néha még a 16. század első felében is felbukkan, s aztán teljesen elvész. A bécsi levéltár őriz néhány szerbül írt török oklevelet,⁶ és egy I. Ferdinánd környezetében 1529-ben írt, ám csak török fordításban fennmaradt levél végén is ott található egy rövid mondat, amely szerint az okmányt eredetileg „bosnyákul” írták,⁷ mivel a latin nem volt alkalmas a Portával való kapcsolattartásra. Mielőtt azonban arra következtetnénk a fentiekből, hogy az oszmán-török nyelv teljesen kikerült a nyugatiakkal fenntartott kapcsolatok lebonyolításából, leszögezendő, hogy a központi hivatalok a 16. században a nemzetközi kapcsolatokban rendszeresen a törököt használták, a gyakorlat az volt, hogy a Portán hiteles másolatokat készítettek olaszul vagy időnként németül, mint például az 1547. évi Habsburg-oszmán békeszerződés esetében.⁸

A korábbi hagyományok szerint, amikor a görög és szerb nyelv használata visszaszorult s a kialakult magyar hódoltság, az itteni ügyek rendezésére, illetve a Béccsel és Erdéllyel való rendszeres levélváltásra – egy-egy rövid latin szakaszt leszámítva – elsősorban a magyar nyelvet használták.⁹ Erre különösen a budai pasa környezetében, de nem csak ott, hanem az egyéb vidéki török méltóságoknál is elengedő számú magyarul tudó (többnyire renegát) szolgált.

Ezzel elérkeztem ahhoz a témához, amelyet részletesebben ki kívánok fejteni. Mégpedig azt, hogy miként tudták kiküszöbölni Magyarországon azt a kulturális különbségből adódó ellentétet, amely a levelek datálásánál rendszeresen felmerült. Tudniillik a török gyakorlat az iszlám országokban bevezetett hidzsra szerinti időszámítást használta, amelyet Európában igen nehezen tudtak feloldani.

⁶ Például Mehmed szendrői szandzsákbég levele Keglevics Péternek 1540. 08. 12-én Belgrádból: Petritsch, Ernst Dieter: *Regesten der Osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*. Bd.: I. (1480–1574) Wien, 1991. Nr. 56. MÖS, Ergänzungsband 10/1.

⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) E. 3929.

⁸ Petritsch, Ernst Dieter: *Tribut oder Ehrengeschenk? Ein Beitrag zu den habsburgisch-osmanischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 20 (1993) 49–58.

⁹ Hadnagy Szabolcs–Papp Sándor: *Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben*. *Aetas* 18/3. (2003) 118–153.

Mindenekelőtt a hidzsra szerinti datálást tekintjük át. Az oszmán birodalomban Mohamed próféta Krisztus szerint 622. július 16-án, pénteken történt kivonulását (amelyet régebben Mohamed futásának mondtak) tekintette az időszámításuk első napjaként. A próféta ekkor elhagyta a korábbi mekkai hagyományos közösségét, s átköltözött Medinába. Az akkori arab világ felfogása szerint ekkor teljesen védtelen maradt, hiszen egy olyan szökevényt, aki elhagyta az őt védő közösséget, mindenki szabadon bánthatott, senki sem volt kötelezve, hogy megtorolja a közösség nevében az ellene végrehajtott tetteket.¹⁰ Mohamed ezzel a kivonulással azt demonstrálta, hogy egy másik közösség, az iszlám népe (*umma*) részének tekintette magát, amelyet a legerősebb emberi kapcsolatok gondolt. Egy muzulmán év 12 hónapból áll, melyek egyenként 29, illetve 30 napból tevődnek össze. A napévvél összehasonlítva ez jelentősen rövidebb, átlagban évente 11 nappal kevesebb. A hiányzó napokból 33 évente kijön egy új évre való (363) nap. Mindebből az is következik, hogy a hónapok nem követik az évszakokat, egy hónap folyamatosan körbe jár, s egyszer a nyárra, másszor pedig a téli évszakra esik. Az eddigi kutatási tapasztalatom szerint a török hatóságok kétféleképpen datálták az európai nyelveken kiállított okleveleket: az európai renegát deákok az iratokat az európai keresztény szokások szerint állították ki (a), vagy az eredeti török dátumot írták rá latin betűvel (b).

a) Ha áttekintünk a 15-17. század európai nyelveken született török oklevéltermésén, a legtöbbet az a csoport alkotja, amelynél az európai keltezési gyakorlatot folytatták. Olyan nagy számban maradtak fenn, hogy csak egy-két kiragadott példával élek.

Velence oszmán békeszerződéseit olasz fordításban vagy eredeti (görög, latin, olasz) szövegükben egészen a 15. század elejéig vezethetők vissza. A második fennmaradt példány 1411-ből származik, s valószínűleg görögül írták, majd olaszra fordították. Erre utal a dátuma: „*datatio 12 Augustus 6919*”.¹¹ A magyar–lengyel perszonálunió szomorú történetű edirnei-váradi békéje

¹⁰ Simon Róbert: *A Korán világa*. Budapest, 1987. 434–457.

¹¹ Theunissen, Hans Peter Alexander: *Ottoman Venetian Diplomats: the 'Ahdnames. The Historical Background and the Development of Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of Corpus of Relevant Documents*. (Dok. Dissert. an der Univ. Utrecht) 1991. 187.

török változatán is tiszta keresztény dátum található: „*Datum Hadr[ianupoli], nostro de more, XII Iunii MCCCCXLIII.*”¹² Amikor 1550-ben Martinuzzi Fráter György megkísérelte magához ragadni a hatalmat, s Szapolyai János özvegyét, Izabellát lemondásra akarta kényszeríteni, az özvegy királyné segítséget kért a törököktől.¹³ Petrovics Péter mellett, akit I. Szülejmán temesvári bánként szandzsákkal erősített meg, bevonult az országba Kászim budai beglerbég is. Latin levelével arra kívánta kényszeríteni az erdélyi nemességet, hogy térjen vissza Izabella, s ez által a szultán hűsége alá. Az iratának dátumát így fogalmazta meg az írnoke: „*Datae Die dominica post festum omnium sanctorum, Anno 1550*” (1550 nov. eleje).¹⁴ Mehmed török csaszugyanerre szólított fel, az oklevél dátuma hiányosan: „*Datae ex arce Lisko. 26. die mensis Octobris.*” Ugyanígy járt el 1595-ben Hüszejin csaszugyan is, aki Báthori Zsigmondot akarta rábírní, hogy ne lázadjon fel a szultán ellen a 15 éves háború első időszakában. „*Datum ex Temesvár 1. d. Aprilis (1595.)*”¹⁵

Vannak olyan esetek, amikor az okmányok datálása hiányos. Ilyenkor az a legkellemetlenebb, ha a fordító csak annyit árul el az irat keletkezésének idejéről, hogy a múlt hónapban, esetleg a „mai naptól negyven napra” íródott az okmány. Az előbbire példa Báthori Kristóf, a nagy Báthori István bátyjának szultáni megerősítése az erdélyi vajdaságban. Az okmány fordítója csak annyit segített, hogy mely naptól számított uralkodónak: „*Ez lewel Keolt Constantinopolban, ez el mult hónapnak Keozepin. 1576 die 19. July, tam ad Principem quam regnicolas.*”¹⁶ Mindezekből arra következtethetünk, hogy 1576. június közepén állíthatták ki a szultáni díván kancelláriájában. A második esetnek te-

¹² Kolodziejczyk, Dariusz: *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century). An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents.* Leiden–Boston–Köln, 2000. 198.

¹³ Papp Sándor: Az első habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában. *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005. 493–518.

¹⁴ ÖStA, HHStA Türkei I. (Türccica). Kart. 9. (1550.–10. 1552.)

¹⁵ SZILÁDY Áron– SZILÁGYI Sándor: *Török magyarkori államokmánytár I.* Pest, 1868. 36. (A továbbiakban: TMÁOT)

¹⁶ OSzKK. Fol. Hung. 37. Báthorianum protocollum. fol. 258 r-v.; Legutóbbi kiadása: PAPP, Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung.* Wien, 2003. 230–232. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

kinthetjük a Báthori István 1571-es beiktató iratán, illetve a rendeknek és Báthori Kristófnak szóló parancslevél fordításán található elnagyolt dátumot. Segítségül csak a szultáni díván által kibocsátott parancsok másolati könyvének tartott ún. mühimme deftereket hozhatjuk, amelyekből kiderül, hogy ezeket 1571. március végén keltezték, közel két héttel János Zsigmond halála után.¹⁷ Ha belegondolunk, hogy Báthori Istvánt csak ez év május 29-én választották meg a rendek Erdély vajdájának, valóban igaznak kell tartani a kortárs habsburgiánus vádakát, miszerint Báthori mind az erdélyi rendek, mind pedig a Habsburg udvar beleegyezése nélkül választása előtt kérte szultáni kinevezését.¹⁸

b) Ugyanakkor, az eredetileg török nyelven megfogalmazott és magyarra, illetve latinra fordított oszmán oklevelek datálásában az arab eredetű dátum pontos visszaadása mellett annak átszámítása az elfogadott gyakorlat. Úgy tűnik, hogy I. Ferdinánd udvarában, ahol Mohács után nagy szükség volt az oszmán-török nyelvet ismerő fordítókra, nem sokáig volt „kádérihiány”. Megdöbbenően pontos fordítások születtek már az 1520-as és 30-as évek fordulóján, elsősorban latin nyelven. Később pedig a német került előtérbe.¹⁹ A zsitvatoroki béke megkötéséig ebben a szerepben magyarok is tevékenykedtek. Ilyen volt például a székely származású Illési János nevű udvari tolmács, aki 1607 körül a budai pasa török levelezését fordította németre.²⁰

A Bécsben kialakult gyakorlat köszönt vissza az erdélyi kancellárián is. A 17. századtól a muzulmán dátumot nem fordítják le, hanem egyszerűen meghagyják. A szultán levele Bethlen Gáborhoz, amelyben bejelenti 1620-ban, hogy a szabad királyválasztás elé nem gördít akadályt, a következő dátum alatt szerepel: „*Recsep havának 20-ik napján Mahumet profetának 1029 esztendejében (1620.*

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri 12. 148–149. Nr. 325. és 150–151. Nr. 326.; ÖStA, HHStA Hungarica 97. Konv. A (1571. I-VI.) 55–56; 58–59; Papp, 2003. 186–194.

¹⁸ Papp, 2003. 73–83.

¹⁹ Az okmányok lelőhelyeire lásd: Petritsch, 1991. 22–39.

²⁰ Papp, Sándor: *Macar ve Erdel Kralı Olan Bocskai'nin Hatıfeleri (Tahdil Edilen Bir Berat-i hümayun)*. CİEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri. (18–22. Eylül 2000, Çeşme) Ankara, 2004. 557–580. Türk Tarih Kurumu

jun. 22.)”²¹ Ugyancsak ezt az általános elvet követte a tolmács akkor, amikor Hadzsi Abdulkerim ruméliai kádiaszkernek (hadbírónak) küldött levelét fordította, amelyben hadfölkélest hirdetett meg: „*Költ Konstanczinápolyban Recsep hónapnak 26ik napján 1031 (1623. május. 27.)*” (Ebben az esetben a török deák tévedett, mert 1032. redzseb 26. felelt meg a fenti keresztény dátumnak. Gyakorta előfordul, hogy a kortársak az átszámítás közben egy nappal tévednek. Felmerült bennem a gyanú, hogy ilyen esetben nem is tévedésről, inkább eltérő átszámítási rendszerről lehetne beszélni.)²²

Több esetben azt tapasztaltam, hogy az oklevelek fordításai hiányosan keltezettek. Általában csak a hónap nevét szerepeltetik. Ezeknek a feloldása csak a szövegek tartalmi összefüggései alapján sikerülhet, fennáll azonban a tévedés veszélye. Szilágyi Sándor kétszer is kiadott egy oklevelet, amelyet nem tudott pontosan értelmezni, s mindkétszer azt állította róla, két külön évhez kötve, hogy a magyar uraknak adott ahdnámé (szultáni szerződéslevelé). Dátuma a következő: „*Mohorim holnap Zilnitiben költ.*” Egy kortárs kézirat alapján a kiadás helyét sikerült rekonstruálni, mivel a fenti helységnév nem létezik. Helyesen: „*Mohorim holnapban Zyluriben Keölt,*” vagyis Silivriben, amely a Márvány-tenger partján egy máig megtalálható szultáni nyaraló volt Isztambulhoz közel. A kiadás második dátuma megfelelt a valóságnak, s a vizsgálat kimutatta, hogy az oklevél nem mással azonos, mint a magyar rendek szabad fejedelmválasztását engedélyező irattal. Azon magyar urakra vonatkozott, akik a török területre menekülve Bocskai Istvánt kívánták megválasztani erdélyi fejedelemnek. (1604. május. 30. – június 28.).²³ Ennél a pontnál meg kell jegyezni, hogy a fenti két gyakorlat mellett használtak egy harmadikat is, amely nem könnyítette meg a történészek dolgát. Az esetek jelentős részében a „könnyebb” érthetőség kedvéért vegyes kelteztést is alkalmaztak. Ezt az esetet példázza annak a fontos okmánynak a dátuma, amelyben I. Szülejmán szultán 1540-ben a magyar rendek előtt bejelentette I. János király végrendeletének elfogadását, s megerősítette örökségében az akkor még Istvánnak nevezett, később János Zsigmond név-

²¹ TMÁOT I. 225.

²² TMÁOT I. 382.

²³ TMÁOT I. 43–45.; Szilágyi Sándor: *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Pest, 1867. 227–229. MHHS VIII.; Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest. Leo. 288a.; Papp, 2003. 258–261.

re keresztelt fiát. Ennek az okmánynak az utolsó sorai így szólnak: „Ez e level a my profetank Mehmet Ideyetewl fogwa 947 eztendewben Jratot Constantinapolba Augustusnak 16 Napyan Ezt Jgy ertchyetek Jgy twdyatok meg hygyetek az en zomat Nylwan Valo bizonyal mert ez en paranchyolatom es mondasom Jgaz.”²⁴ Ennek a dátumnak a feloldási kísérletekor írta Szilágyi Sándor kiváló kis könyve, az Erdély rövid története tekintettel a művelődésre (Pest, 1866. I. köt. 275.) egyik lábjegyzetében az alábbiakat: „E fontos okmány megjelent a Nyelvmélekekben, újabban kiadta Szalay Adalékok 159. Annak kelte 947 aug. 16. kétség kívül hibás. A török hónapnevek régi lefordításai nagy ritkán egyeznek a török számítással. Itt kétségkívül dzsumada ahir fedné augusztust, ami ez évben október 3-al kezdődött, s így 16 + 3 = 19, a levél kelte. Verbőczyi okt. 17-én írja Pray. Epist. II. 88., hogy két nap múlva el fog indulni az athnáméval. Ez az adat a fentebbi számítás helyességét kétségtelenné teszi.” Bár Szilágyi nem magyarázza meg, hogy miből adódik a dátum fordításának tévedése, a kontrolladattal sikerült a megfelelő korrekciót elvégeznie. Szalay László vélekedése viszont, mely szerint egy korábbi példányon az októbert a korban megszokottan 8ber-nek rövidítették (a hónapnév latin nevéből), amit a későbbi másoló a nyolcadik hónapnak, augusztusnak értett, nem hihető. A 19. század első feléig találhatunk példát a szeptember, október, november és december 7bris, 8bris, 9bris és 10bris rövidítésével, ezt a kor írástudói nem téveszthették össze. Hogy a fenti hiba miből adódott, egyelőre én sem tudtam megfejteni.

A egyes keltezésekre hozhatunk olyan példákat, melyekben a keresztény és muzulmán időszámítás jól kiegészíti egymást. Ilyen eset például a krími tátr kán levele az erdélyi rendeknek, amelyben az erdélyi nemességet felszólítja, hogy mivel II. Rákóczi György fellázadt, forduljanak el tőle, s engedelmesskedjenek a szultáni fermánnak: „Iratott Bakcsa Szarajban Szirkodi havában Sept. 10.” A dátumban szereplő muzulmán hónapnévben a zilhiddzsét kell keresnünk. Számításunk szerint 1657. szeptember 10. az 1068. zilhiddzse 8-ának felel meg, tehát a hónapnévvel nem tévedett az írnök.²⁵

²⁴ OSzKK. Fol. Hung. 37. Protocollum Báthorianum. fol.: 184–186.; Döbrentei Gábor: Régi Magyar Nyelvmélekek. III/2. Budán, 1842. 1–3.; Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI.-dik században. Pest, 1859. 195–197.; Szalay László: Magyarország története. IV. Budapest, 18652. 219–221.; Papp, 2003. 159–162.; HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos: Középkori leveleink 1541-ig. Budapest, 1991. 633. Tankönyvkiadó, Régi Magyar Levéltár 1.

²⁵ TMÁOT III., 1870. 443.

Az erdélyi fejedelmek szultáni megerősítő irataiban 1601-től, Báthori Zsigmond török általi megerősítése kapcsán egy nagyon régi hagyomány újbóli használatba vételét érhetjük nyomon. Már a Mohács előtti török-magyar békeszerződésekben szokás volt a félreértés elkerülése végett mind a muzulmán, mind pedig a keresztény dátumot feljegyezni a szerződés okmányára. Ennek a példának az újbóli használatára most nem magyar király, hanem erdélyi fejedelem kapcsán ez az eset az első példa: „*Eloejen penigh kik Istenben elnyugottak, azon Szokast keövettek, enis az eleimnek Kegyelmesége szerint ebben az Esztendőben ki a' Szent Jesus Születesse uttan 1601. augustus havanak elseö napjan a' mü Szent Mahumetnek jdeie uttan 1010 Szeffer havának 11. napjan, ennek Könyörgesét megh hallgatván, és Kegyelmességemben fogadván a' Fenyos Portámról Zaszlott és Usztioffát adtam, és az (!) erreöl Adnahme hütt levelemett adtam, és parancsollom hogy eszerint minden dolgat kövéssé[l]...*”²⁶ A fenti gyakorlat szinte a 17. század végéig fennmaradt. A korabeli fordításoknál azonban nagyon meglepő módon adták vissza a dátumokat. A muzulmán és keresztény keltezéskor nem használják a muzulmán hónapot, hanem egymás után két eltérő keresztény hónapnevet jegyeznek fel. A példa kedvéért Báthori Gábor szerződésleveléből idézek: „*Mehmed Musztafának ... kijövetelétől számítva 1017 ... esztendőben december huszonkettedik napján, szent Jézusnak ... penig születésétől számlálva 1607 (téves, helyesen 1608 P.S.) ... esztendő augusztus 15. napján ...*” adatott ki.²⁷ A fentiek természetesen nem jelenthetik, hogy két eltérő dátumot jelölne a fenti keltezés. A magyarázat a fenti jelenségre az, hogy a fejedelmi kancellárián egyszerűen „elkeresztelték” az idegen és érthetetlen hónapneveket keresztényekre, s ezt használták következetesen. A muzulmán hónapneveket, s ezek „keresztneveit” a következőképpen rendezhetjük táblázatba:

²⁶ Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, LEO 271.; Papp, 2003. 252–258.

²⁷ ÖNB Handschriftensammlung Mixt 1598. Original.; MTA Könyvtára, Keleti Gyűjtemény. A3520/IX. Török o. 337. (Dr. Walter Friedrich Adolf Bernauer másolata a 19. század elejéről); Mikó Imre, gróf: Athnámék. *Erdélyi Történeti Adatok. II.* 1856. Kolozsvárott, 328–335.; Bernauer, Walter Friedrich Adolf, Dr.: Sultán Ahmad's I. Bestallungs- und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthori von Somlyó, Fürsten von Siebenbürgen, vom Jahre 1608 der christlichen Zeitrechnung. *Archiv für die Kunde österreicherischer Geschichtsquellen.* Wien 18 (1857) 299–330.

1. Muhárrem = Augusztus
2. Száfer = Szeptember
3. Rebijülevvel = Október
4. Rebijüláhir = November
5. Dzsemázijülevvel = December
6. Dzsemázijüláhir = Január
7. Redzseb = Február
8. Sábán = Március
9. Ramazán = Április
10. Sevvál = Május
11. Zilkáde = Június
12. Zilhiddzse = Július

A fenti észrevétel természetesen azt is jelenti, hogy a vegyes datálású okleveleknél minden esetben el kell játszani azzal a gondolattal, hogy a keltezés hidzsra szerinti éve után következő keresztény hónapnév vajon valóban a valós időpontot adja-e meg, esetleg nem egy elkeresztelt muzulmán hónap bújik-e meg mögötte.

Befejezésül egy utolsó példával kívánok élni annak érdekében, hogy felhívjam a figyelmet: a tárgyalt irattípusok dátumai körüli vizsgálatok nem csak fárasztó és szörszálhasogató tevékenységek, hanem esetenként a pontos dátum meghatározásán túl történelmi tények alakításában is szerepet játszhatnak.

Erre a legjobb példa I. János király hamis szultáni szerződéslevelének az ügye. Az okmányt először Szalay László értelmezte a 19. század második felében. Ő mondta ki, hogy ez az irat nem más, mint a Laszki Jeromos lengyel diplomata isztambuli tárgyalásai során megszületett szultáni szerződéslevel. Az okmány hitelességéhez nem férhetett kétség, annak ellenére, hogy a keltezéssel komoly gondok mutatkoztak. Az irat alján lévő „*Datum in imperiali porta nostra Constantinopolitana die tercia de Rabiel. Anno prophetae nostri noningentesimo tricesimo septimo.*” egy pontatlan datálás, hiszen a „*Rabiel*” hónapnév lehet mind Rebijülevvel, vagy Rebijüláhir. Ez a különbség két eltérő időpontot eredményezhet: Vagy 1530. október 25., vagy 1530. november 24. Jelen esetben inkább a korábbi időpontot vélem elfogadhatónak, hiszen az „evvel”-t, az „elsőt” talán rövidíthették „el”-ként is. A gond nem is igazán ebben rejlik, hanem az év

meghatározásában, tudniillik miképpen írhatták a szultáni szerződéslevelet 1530-ban, amikor tudjuk, hogy János király követe 1528. február 29-én kapta az okmányt kézhez? Az okmány dátumából kiindulva érdemesnek tűnt az egész szöveget alapos kritikai vizsgálat alá venni, amelynek eredményeképpen kiderült, hogy nemcsak a kérdéses okmány dátuma hibás, hanem az egész dokumentum hamisítvány. Nem más, mint alapos kihagyásokkal és aktualizálásokkal az 1528-as lengyel-török békeszerződés olasz szövegének a latin fordítása.²⁸

²⁸ Papp, 2004. 37–90.